

Національний університет цивільного захисту
України
Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

«Затверджую»
Завідувач кафедри СіГД
Полковник служби ЦЗ
О.В. Рябініна
«___» квітня 2019р.

ПОЛІТОЛОГІЯ
ТЕМА: «ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА
КУЛЬТУРА»

План

1. Сутність та структура політичної свідомості.
2. Функції політичної свідомості.
3. Політична культура, її сутність та структура.
4. Типологія політичних культур.

Час проведення : самостійна підготовка

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА.

Мета нашої лекції:

1. розкрити зміст політичної культури, тобто визначити її основні структурні елементи та їх взаємодія,
2. визначити особливості функціонування політичної культури на національному та субнаціональному рівнях,
3. окреслити особливості сучасного стану політичної культури в Україні.

Таким чином, ми розглянемо такі питання:

- 1.Содержаніє, структура і функції політичної культури.
- 2.Уровні і типи політичної культури.
- 3.Політична культура сучасного українського суспільства.

У широкому сенсі цього слова культура включає в себе всю сукупність моделей діяльності людей, закодovаних в їх предметній середовищі, духовних уявленнях і стандартах поведінки. Найбільш важлива з цих моделей - соціокультурна, адже суспільство як соціальна система відтворюється через особливий ціннісно-нормативний механізм солідарності. А оскільки політична діяльність займає центральне місце в інтеграції суспільства, то політична культура також буде в центрі сукупного механізму суспільної інтеграції.

За своїм походженням політична культура безпосередньо пов'язана з появою політичних відносин. Так, в Стародавньому Римі постійно зверталися до ідеалу доблесного минулого з його суворим самообмеженням і войовничою сміливістю, маючи на увазі, що ці якості є найважливішою умовою величі та успіхів створеної держави. Першим же, хто вжив цей термін, був німецький філософ-просвітитель XVIII століття Іоган Гердер.

Чому ж саме в 50-60-ті роки XX століття актуалізувалося увагу до даного феномену? Справа в тому, що в цей час звільнилися від колоніального гніту країни спробували скопіювати політичні інститути США, але, в кінцевому рахунку, їх спроба виявилася приречена на невдачу. З'ясовуючи причину подібного результату, американські політологи і сформулювали концепцію «політичної культури». Найбільший внесок у теоретичну розробку даного політологічного напрямку внесли Г.Алмонд, С. Верба, Л.Пай, Д.Елазар, У.Розенбаум. Класичне визначення політичної культури, дане Г.Алмондом і С.Вербой, говорить: «Політична культури - це різноманітні, але стійко повторюються, когнітивні, афективні та оціночні орієнтації щодо політичної системи взагалі, її аспектів» на вході »і« на виході », і себе як політичного актора »1. Ця інтерпретація політичної культури виявила ряд вразливих рис, на які вказали інші дослідники: по-перше, в такому випадку не виявляється функціональний план самих політичних інститутів; по-друге, не розглядається надзвичайно важливий поведінковий аспект цієї сторони політики; в-третє, не специфірується власне автономне якість політичної культури як ціннісно-нормативний системи. Російський дослідник Е.Я.Баталов, узагальнив численні інтерпретації досліджуваного явища, запропонував свій варіант визначення. У спрощеному вигляді (для дидактичних цілей) воно звучатиме таким чином: політична культура - система історично сформованих орієнтацій свідомостей, моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів, що виявляються в безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу2. В рамках політичної культури з'ясовується типове в політичному процесі кожного суспільства, чому, незважаючи на будь-які історичні перипетії, зберігається змістовне ядро політичного життя кожного окремого народу.

Розглянемо послідовно кожен із сторін політичної культури.

З точки зору Г.Алмонда і с.Вербів політичні орієнтації індивідів можуть бути виражені в табличному формі (Див. Таблицю № 1).

Таблиця №1. Вимірювання політичних орієнтацій3.

Система взагалі як об'єкт Об'єкти «на вході» системи Об'єкти «на виході» системи
Звернення до себе як до об'єкта

Знання Почуття Оцінки

Так, раціональний компонент орієнтацій на рівні системи включає в себе знання про політичну історію, конституційний устрій держави, про основи його функціонування; на рівні «входу» в систему - знання про політичні партії та їхніх програмах; на рівні «виходу» - знання про рішення вищих державних органів, виражені насамперед у законодавчих актах; на рівні індивіда - знання про власні права та обов'язки. Що стосується ефективного боку орієнтацій, то вони можуть бути виражені в змінних довіри, інтересу, готовності взяти участь в політичних акціях, установок приязні і неприязні як до окремих політичних ролям і політичним структурам, так і до конкретних виконавцям цих ролей.

Індивідуальні оцінки різних аспектів політичної системи насправді зумовлені ідеологічними уподобаннями і символічними віднесеннями: демократичний - тоталітарний, свій - чужий, порядний - продажний і т.д. Всі ці нюанси фіксуються в термінах політичної мови, який акцентує двоїсту природу політики; об'єднання і боротьбу. З боку влади ми чуємо переконують тексти, а з боку опозиції - ми руйнуємо мовні конструкції. У суспільстві, по Р.Барту, йде постійна тотальна боротьба мов за позначення явищ світу і насамперед - світу владних відносин. Крім того, по відношенню до системи і її компонентів орієнтовані не тільки індивіди як такі, але й соціальні групи, а також власне політичні організації. У такому випадку виникають «колективні вірування», що мають надіндивідуальний характер: ідеології, міфи, соціально-психологічні пристрасті. В якості надіндивідуальних явищ вони набувають власну логіку і надають примусове вплив через механізм традицій.

В основі політичних явищ в сучасному суспільстві лежать, як правило, три групи цінностей:

- Безпека і національна незалежність;
- Добробут і економічний розвиток
- Свобода і рівність.

Їх деталізація і упорядкування є предметом окремих ідеологій, доктрин або політичних концепцій, проте сам принцип структурування цих ціннісних категорій і форма їх вираження зумовлені ментальними зразками політичної традиції, причому в діапазоні певного вибору варіантів: консервативний фундаменталізм - помірний прогресизм - радикальний модернізм. Структурні ідеології - лібералізм, консерватизм, соціал-демократія та ін. - Забезпечують пристосування традиційного менталітету до змін ситуації, але вже в термінах нового мовного коду (дискурсу) і в напрямку інших «священних» об'єктів. Прототип дії залишається тим же, а отже постійно залишається драматургія інтерпретованих тем.

Крім того, ментальний план політичної традиції функціонує також і як міфологічна свідомість. Адже політичний міф як емоційно-образне сприйняття політичного життя надає колективним уявленням динаміку символічного «зняття» її протиріч через набір проміжних станів і фігури культурних героїв. Серед політичних міфів виділимо, перш за все, міфи етнополітичної ідентифікації, а також міфи політичних героїв. Ці міфи задають динамічну енергетику сприйняття колективного життя і тим самим організують спільноти як народ зі своєю особливою долею і призначенням.

«У сфері поведінки, - зазначає Е.Я.Баталов, - політичну культуру характеризують такі основні змінні:

- о форми і ступінь участі в політичному житті суспільства (мітингах, демонстраціях, політичних страйках, пікетах, партійної діяльності);
- о форми і рівень взаємодії з державними інститутами (конфронтація, співробітництво, неспівпраця);
- о форми і рівень взаємодії з інститутами громадянського суспільства (зокрема, з політичними партіями і рухами);

- о форми і рівень взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу;
- о тип електоральної поведінки ».

Характер політичної поведінки може варіюватися в діапазоні від деструктивно-відчуженого до інноваційно-позитивного. При цьому власне культурний аспект політичної поведінки заданий нормативним механізмом його регуляції. Його ядром будуть поведінкові стереотипи, які в структурі традиції виступають як звичай політичного життя. Крім них важливу регулюючу роль відіграють свідомо формулюються норми-розпорядження, покликані окреслити ідеальні моделі політичної поведінки, як у вигляді прописаних правових процедур, так і у формі власне ідеальних поведінкових схем. Разом з тим важливо пам'ятати, що нормативна система співвідноситься з суспільно-політичними цінностями і потребує ціннісної легітимізації. Але оскільки самі суспільно-політичні цінності є квінтесенцією соціально-прийнятних людських потреб та інтересів, оскільки політична нормативна система покликана також «репресувати» ті соціально-негативні сторони людської активності, які несуть в собі руйнівні імпульси індивідуального та колективного несвідомого: анархічний негативізм, войовничий ретризм, вузькогруповим егоїзм і т.д.

Реальне політичне поведінка є певний інтеграл вищеназваних сторін, воно ситуаційно, контекстуально, має особистісне підставу і колективні форми вираження. Останні, власне, і є політичними інститутами. З точки ж зору інституційного рівня політичної культури можна виділити наступні колективні форми політичної практики: способи управління політичною системою, закріплені в державному ладі; методи прийняття політичних рішень; характер проведення їх у життя; методи вирішення соціально-політичних конфліктів; тип електорального процесу; характер міжпартійних відносин; способи лобіювання корпоративних інтересів і т.д. Політико-культурне значення має і характер міжінституційного взаємодії, який виражається в ієрархії прерогатив того чи іншого інституту при прийнятті найбільш важливих політичних рішень, а також в ціннісній легітимізації цієї ієрархії.

Політична культура виконує певні функції:

- о ціннісно-орієнтаційну (інтерпретує смисли політичних значень);
- о нормативно-поведінкову (окреслює «рамки» належного політичної поведінки);
- о інтеграційну (сплачувати дану соціальну спільність);
- о комунікаційну (здійснює взаємодію суб'єктів та інститутів на основі символів і стереотипів);
- о виховну (формує певний тип політичної поведінки, адекватний даній політичній системі).

Три найважливіші сторони політичної культури визначають її видові форми: культуру політичного мислення, правову культуру, культуру політичної діяльності та управління і т.д. А так як політична культура це не тільки процес, але і результат, то ми можемо відзначити такі форми буття культури, як «досвід політичного управління», «рівень політичних знань», «зріле політичне поведінка», «спадщина минулої політичної культури» і т.д.

Розглядаючи політичну культуру як спосіб відтворення політичного життя, ми повинні виявити її системоутворюючі властивості, як у структурному, так і у функціональному плані за шкалою рівнів соціальних суб'єктів. Власне системний характер політична культура знаходить саме на рівні національної політичної культури, який, у свою чергу, є частиною сукупного адаптаційного механізму конкретного народу до умов своєї життєдіяльності. Системоутворюючим початком національної політичної культури є загальнокультурний генотип, який включає в себе також і стійкі способи політичної самоорганізації етнічної спільноти. Цей специфічний стрижень, званий в тому числі «центральною зоною», «внутрішнім чином», «архетипом» або ж власне «традицією», - визначає політичний менталітет кожної окремої нації, задає ціннісну

легітимізацію відповідного політичної поведінки. Політична традиція виявляється в стереотипах сприйняття політичного життя, у звичаях політичної поведінки, в продюкованих схемах функціонування політичних інститутів. А оскільки політичне життя включає в себе, з одного боку, суперництво груп за соціальні блага, а з іншого - авторитетне розподіл останніх державою, остільки змістовна сторона національної політики повинна визначатися характером обраних переваг: допустимими рамками соціальної нерівності; закріпленими у звичаї і праві способами політичного представництва і вирішення спорів; механізмом визначення верховного посередника і переважними методами утвердження її авторитету; роллю середніх і нижчих шарів у прийнятті найважливіших політичних рішень і т.д.

Адаптаційний механізм політичної традиції виявляє і інтенсифікує ті моделі поведінки, які зумовлюють внутрішню ідентичність і комфортність національного буття. Зрозуміло, національна політична традиція видозмінюється, так як змінюються зовнішні та внутрішні умови її існування, з'являються «нові виклики». Якісь елементи та компоненти традиції поступаються місцем новим цінностям і стандартам поведінки, проте ядро традиції не зникає, воно оновлює свою «зовнішню» і «внутрішню» периферію, а при глибинному кризу - і внутрішню «архітектуру» ядра. Але і в останньому випадку повинні зберегтися найважливіші скріпи ідентичності, «внутрішнього образу», інакше культурна система розсиплеться, що спричинить за собою руйнування власне всіх сторін суспільного життя. Таким чином, політична культура у своєму системному якості є матрицею, тобто сукупністю вкорінених базових цінностей і норм, що забезпечують політичну єдність суспільства.

Політична культура структурується і на рівні політичних субкультур. Цим поняттям позначаються системи політичних орієнтацій і моделей поведінки, характерні для соціальних груп і спільнот, які відрізняються в цій якості від інших соціальних суб'єктів і нації в цілому. Політичні субкультури породжуються соціально-економічній, соціально-етнічній, інституційній, соціально-територіальній і власне культурно-статусній стратифікації суспільства. Традиційно у цьому зв'язку виділяються політико-культурні особливості еліти, середнього класу, нижчих страт, маргінальних верств. Проте, політологи намагаються виділити власне специфічні субкультурні комплекси, які можуть бути зрозумілі у своїй особливій логіці, що не зводиться до зазвичай фіксується сторонам соціальної стратифікації. Так, американський дослідник Д.Елазар вважає, що американська політична культура - це синтез трьох політичних субкультур: «індивідуаліста», «мораліста» і «традиціоналіста», кожна з яких особливим чином адаптує базові концепції всеамериканської політичної культури - «ринковій площі» і «співдружності».

Системного розуміння феномену політичної культури допомагає її типологія, оскільки вона допомагає розрізнити по змістовному основи емпіричні політичні культури і визначає їх ієрархію по відношенню до якоїсь ідеальної, «перфектно» моделі. Так, політичну культуру можна класифікувати, як і політичну систему, по формационному і класовою ознакою, з ідеологічних підстав, по відношенню до соціального прогресу та демократії і по інших класифікаційною ознаками. Однак класичною вважається типологія культури, запропонована Г.Алмондом і С.Вербой в книзі «Громадянська культура». Аналізуючи і зіставляючи політичні системи Італії, ФРН, США та Мексики, вони виділили три «чистих» типи політичної культури: 1) патріархальна, для якої характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя; 2) подданническая, в якій є інтерес до системи в цілому і до об'єктів «на виході», але орієнтації «на вхід» системи і відносно себе як активного учасника слабкі; 3) участі, або активистская, в якій члени суспільства виразно орієнтовані на систему взагалі, а також як на політичні («вхідні»), так і на адміністративні («на виході») структури і процеси. Автори, зокрема, запропонували

таблицю, в якій нулями позначали відсутність або слабкий вираз орієнтацій і, навпаки, одиницями - стійкі орієнтації щодо структурних елементів системи.

Таблиця №2. Типи політичних культур4.

Політичні культури Система взагалі як об'єкт Об'єкти «на вході» системи Об'єкти «на виході» системи Ставлення до себе як до об'єкта

Патріархальна Подданническая Учасі 0

1

1 0

0

1 0

1

1 0

0

1

При цьому дослідники зробили важливий висновок: «Громадянська культура - це змішана політична культура. В її рамках багато громадян можуть бути активними в політиці, проте багато інші грають більш пасивну роль «підданих». Ще більш важливим є той факт, що навіть у тих, хто активно виконує громадянську роль, якості підданих і прихожан не повністю витіснені».5 Тому буде функціонально відома ступінь пасивності і неучасті громадян у політичному житті.

Змістовне значення має типологія У.Розенбаум, який запропонував розрізнити політичну культуру за ступенем фрагментарності та інтегрованості. Для фрагментарною культури характерна різка роз'єднаність суспільства, в ній відсутня базовий консенсус між основними соціально-політичними силами, місцеві інтереси превалюють над загальними. Навпаки, інтегрована політична культура характеризується наявністю національного консенсусу, лояльністю по відношенню до політичного режиму і процедур вирішення конфліктів. Втім, будь-яка політична культура в нормальному режимі забезпечує (через свою інтерактивну функцію) той чи інший тип національного консенсусу. Відмінність політичних культур в цьому контексті визначається провідним принципом національної згоди. Так, політологи визначають американську політичну культуру як раціонально-консенсусну, англійську - традиціоналістсько-консенсусну, німецьку - як етатистського-подданническая. Який же тип консенсусу в Україні?

Традиційно при зверненні до теми «політична культура України» велика увага приділяється особливостям перехрестя цивілізацій. Майже всі дослідники сходяться в тому, що Україна являє собою особливий випадок цивілізації, що не зводиться до типових рис Заходу і Сходу, що вона є їх сполучною мостом - «окрайною цивілізацій».

Природно, що при такому баченні виникає питання цивілізаційної специфіки цих земель. В якості таких особливих рис виділимо наступні: само євразійський простір, поліетнічний склад населення з різноманітним релігійним віруванням; верховенство громади як господарського і соціального укладу на Сході, індивідуалізм - на Заході; наявність постійного цивілізаційного «виклику» як з боку Росії, так і економічно більш розвиненого Заходу; неминучі функціональні та духовно-культурні розриви при вирішенні завдань модернізації. Остання обставина визначає проблемний характер українського проекту, що знаходить, власне, пряме відображення в її політичній культурі. Адже саме тому, що Україна змушена наздоганяти Захід поза звичайного порядку, ще й зазнаючи стримуючого тиску Росії, запозичуючи головним чином техніко-організаційні форми, розкол між верхами і низами, всередині верхів - набував, крім іншого, політико-культурний, ідеологічний характер. Звідси і відсутність українського цивілізаційного консенсусу: гору беруть то західники, то проросійські сили.

Справді, мобілізаційні реформи ламали вікові підвалини, виступали по відношенню до народної культури як чужа сила. Більш того, реформи, як правило, вели ще до більшого «тяглу», закріпачення, перенапруження народних сил, до ще більшої гіпертрофії держави. Тому в середовищі інтелігенції з неминучістю виникли ідеології протесту проти подібного алгоритму: з боку українських націоналістів і західників-лібералів. Тим часом динаміка наздоганяючого розвитку створювала особливі соціально-економічні групи і відповідні їм субкультури: бюрократію, інтелігенцію, промисловий робітничий клас.. Згадаймо в цьому зв'язку доленосний суперечка більшовиків і меншовиків всередині РСДРП про долі революції.

Безумовно, найбільшу специфіку дала радянська форма української цивілізації. Здавалося, що саме в рамках соціалістичного ладу була «знята» зазначена вище проблематичність розвитку: при збереженні внутрішньої соціокультурної специфіки країна успішно вирішувала завдання промислового зростання, першого етапу науково-технічної революції. Устремління месіанства, моральний ідеал соціальної рівності, колективно-артільний характер праці - все це і висловлював радянський тип владних відносин. Однак черговий, вже постіндустріальний виклик Заходу позначив стратегічне відставання СРСР. Для постіндустріального етапу вже недостатньо було традиційно-мобілізаційних заходів, тим більше що в останні десятиліття радянської історії утворився численний середній клас, чий інтелектуальний потенціал міг бути використаний лише сучасно - через ініціативу і творчість.

Прочитуване відставання СРСР на рубежі 70-80-х років включило в роботу мобілізаційний «ген» російської цивілізації. Ініційована М. С. Горбачовим перебудова за задумом повинна була розв'язати в рамках соціалізму творчу ініціативу мас, мобілізувати внутрішні джерела для прискорення економічного зростання на базі ефективних технологій. Але реальні кроки перебудови не тільки не привели до намічених цілей, а загострили ситуацію, послужили детонатором найглибшого соціально-політичного зрушення. З 1990-1991 років почалися радикальні економічні та політичні реформи. Такий різкий перехід привів до соціальних конфліктів у соціально-культурному полі України. На очах руйнувалися звична турботлива місія держави, колективізм, що склалася система професійних уподобань та інші традиційні елементи. До того ж радикальні економічні реформи виявили власну логіку надмірності економічних поневірянь, гіпертрофії фінансового капіталу, різкого соціального розшарування. Для багатьох громадян виник ефект соціально-культурної аномії (напруги), коли вони не бажають або не можуть прийняти ринкову систему регуляції. У силу цього в українському суспільстві існує високий потенціал конфліктності, барикадного свідомості, загальної недовіри до нової державності. Погане економічне становище помножене на низьку політичну компетентність, рухливість політичних установок, правовий нігілізм, заідеологізованість мислення - все це служить реальною перешкодою на шляху становлення демократичної політичної культури.

З іншого боку, мобільні верстви українського суспільства демонструють зразки економічного успіху, прилучення до продуктивним інформаційних технологій, а також моделі постмодерністського способу життя, особливо в мегаполісах і великих містах. У ході суспільно-політичних змін більшість в Україні прийняла в ціннісному аспекті такі найважливіші демократичні інститути, як альтернативні вибори, поділ влади, незалежні ЗМІ, парламентаризм і т.д. Склався відмінний від попереднього періоду образ політичного процесу, з'явилися нові політичні стереотипи. При всій фрагментарності, багатошаровості і боротьби протидіючих сил нова українська політична культура має запас загальноцивілізаційної міцності, в тому числі багатий історичний досвід творення держави, з'єднання Традиції і Сучасності.

- 2 Див .: Баталов Е.Я. Політична культура // Загальна та прикладна політологія. Уч. посібник. За заг. ред. В.І.Жукова, Б.І.Краснова. М .: МГСУ: Изд-во «Союз», 1997. - С. 697.
- 3 Антологія світової політичної думки. У 5-ти т. Т. II. - С. 597.
- 4 Антологія світової політичної думки. У 5-ти т. Т. II. - С. 598.
- 5 Там же. - С. 601.

Література:

Основна:

1. Озеркин Д.П. Основы политологии: Курс лекций. - Ростов н/Д: "Феникс", 1996.
2. Мельник В.А. Политология: Учебник. - Мн.: Вышэйшая школа, 1996.
3. Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002.
4. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М.Сазонова. –Харків. 1998.

Додаткова:

1. Бро Ф. Политология / Перевод с французского. - М., 1992.
2. Бурдые П. Социология политики. -М.,1993.
3. Гаевский Б. Философия политики. – К., 1993.
4. Зотов А.Ф. Политология как учебная дисциплина // Политология и современный политический процесс. М., 1990.
5. Бодуен Ж. Вступ до політології. – К., 1995.
6. Августин Блаженный. О граде Божиим. - М., 1994.
7. Аристотель. Политика. - Сочинения: В 4-х т. - Т.3. - М., 1981.
8. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М., 1990.
9. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х т. - М., 1991.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. -Собр.соч.: Т.4.
11. Мясников О.Г. Субъекты политики. // Соц.-пол. журнал. - 1993. - №№ 5, 6.
12. Политический статус личности. // Соц.-пол. журнал. - 1992. - № 8.
13. Тард Г. Личность и толпа. - СПб, 1903.
14. Шестопад Е.Б. Личность и политика. - М., 1998.
15. Таккер Р. Политическая культура и лидерство в Советской России. От Ленина до Горбачева. // США: Экономика, политика, идеология. 1990. №12.